

על ערך החברות ועל השתמעויותיו בעולמן של בנות בגיל ראשית ההתבגרות

דיון ב"חברות" עאת אסתר שטרייט וורצל וב"דידי ואני" עאת
יעל פייטבין

מירי ברוך

איש בעולם לא יוכל להבין שילדה כמוני מרגישה עצמה גלמודה בעולם. וגם אין זו אמת: יש לי הורים יקרים ואחות בת 16, ויש לי בסך הכול כשלושים מכרות וידידות, ויש לי המון מעריצים הכרוכים אחריי... יש לי קרובים, דודות ודודים חביבים, ובית טוב, אכן לכאורה איני חסרה דבר - מלבד ידידה אמיתית, כל מכרותיי טובות לבלות אתן ולשחק עמן, אך איני יכולה לדבר אתן אלא רק על עניינים של מה בכך.

להתקרב קצת יותר, לפתוח את סגור לבי - זאת איני יכולה, וזה מקור הצרה... מכאן - יומן זה, רוצה אני שיומן זה יהיה לי הידידה: אקרא לה קיטי.

אני מקווה שאוכל לגלות לפנייה את כל לבי, כאשר לא יכולתי לגלותו לאיש.

אנה פראנק: יומנה של נערה

דומה שאין קטע בעולם שיכול למצות טוב יותר את תחושותיה של ילדה בראשית גיל ההתבגרות כמו דבריה של אנה פראנק בקטע המצוטט. ובין אם הייתה באמת קיטי כזו או שהיא תוצר דמיונה העשיר של אנה - ברור שהצורך בידידת אמת הוא צורך של כל ילדה באשר היא, בכל זמן ובכל מקום, צורך הכרוך במצב ההתפתחותי המורכב שבו הילדה נמצאת לראשונה בחייה. אבנר זיו, בתארו דפוסי יחסים חברתיים בקבוצות גיל אצל מתבגרים, מצביע על כמה שלבים שמרבית הילדים, לטענתו, עוברים בדרך כלל על פי אותו הסדר. את השלב הראשון הוא מגדיר כשלב הקבוצה החד-מינית, שבו בניס לחוד ובנות לחוד מקיימים יחסי גומלין עשירים במסגרת קבוצתית, ללא בני המין האחר. החיים הקבוצתיים יוצרים לחץ מסוים (תופעת "מלכת הכיתה", מקובלים יותר ומקובלים פחות וכו'), וכדי להשתחרר מן הלחץ עוברים מרבית בני הנוער למבנה יחסים חדש של "החבר הטוב". מבנה חברתי חדש זה אינו מבטל את השתייכותם

של הנער או הנערה לקבוצה החברתית החד-מינית, אלא מתקיים במקביל לו ולסירוגין עמו.

הספר של יעל פישביין, "דידי ואני", כמו גם ספרה של אסתר שטרייט וורצל, "חברות", עוסק בשלב זה, ובמקרה שלנו ב"סיפורי בנות" בגיל 11-14, בו החברה הטובה והאינטימית משמשת משענת אמת ומראה ישרה שבה משתקפת דמות המספרת, וממנה היא לומדת על העולם ועל עצמה יותר מאשר בכל דרך אחרת. החברה הטובה מאפשרת לגיבורת הספר לנתח את עצמה ואת האחרים, וניתוח הזולת הוא מעין תרגיל פסיכולוגי של הכרה עצמית דרך האחרים.

בדיקת מדגם של ספרים המתמקדים בנושא "החברה הטובה" מגלה כי קיימת סכמה די קבועה לעלילה בסיפורים אלה: בראשית הספר תוצג הדמות המספרת ועימותה עם המשפחה, ועם בית הספר וקשריה החברתיים. בהמשך תתואר הסצנה שבה נוצר המפגש הראשון בין החברות, מפגש שעדיין אינו מלמד על הקשר שייווצר בעתיד. לאחר מכן יוצגו הקשיים המאפיינים את עולמה של כל אחת מן הבנות וייווצר אותו קשר שיאחד אותן לאורך כל הסיפור. ולקראת סופו של הסיפור יתרופף הקשר, בגלל נסיבות החיים, אך הפונקציה שמילא הקשר בין השתיים תישאר לעולם. כל אחת מן הבנות תיקח את הקשר הזה אתה בהמשך חייה, שהרי באמצעותו היא למדה על עצמה, ועוד יותר - רכשה כלים להתמודד עם העולם.

מטבע הדברים ז'אנר ספרותי הוא מסגרת של ספר, אך מה שעושה את הספר הוא ייחודו הסגנוני של הכותב ואותם קווים ייחודיים, גם בעלילה, שגם אם הם שומרים על הסכמה, הם בכל זאת בלעדיים ליוצר האחד.

שני הספרים הנדונים בסקירה זו נכתבו באותה תקופה כמעט (הם ראו אור בהפרש של כשנה והם גם מתמקדים באותה תקופה בערך: שנות החמישים עד שנות השבעים של המאה העשרים ומתמודדים עם בעיות דומות: קשייהם של העולים החדשים כבעיות אקטואליות של תקופה, מחד גיסא, מול קשייהם של ילדות בראשית גיל ההתבגרות, שהם בעיות זמניות שאינן קשורות למצב סוציאקונומי או להגירה, למחלה או לכל בעיה ספציפית אחרת, מאידך גיסא. שני הספרים מעניינים ביותר, והצגתם מאפשרת את הדגמת הז'אנר ואת הצגת ייחודה של כל אחת מן היוצרות.

הספר של אסתר שטרייט וורצל, "חברות", מתמקד בקשייה של הילדה הוותיקה, אוסנת. הספר פותח בציון זמן ומקום, תחילת כיתה ה'. אוסנת היא ילדה לא מקובלת על חברה וחברותיה ואפילו שנאה עליהם. המורה בבית הספר, שאינה מזהה את היותה דיסלקטית, לועגת לה, לכתב ידה וליכולותיה בכלל. יש לה הורים תומכים ואוהבים, אך הם אינם יכולים לסייע לה במיקום שלה בחבורת

הגיל, ועוד יותר - בין הבנות שלא רק שאינן מקבלות אותה לעולמן אלא אפילו אינן רוצות לשבת לידה בכיתה.

כל זה משתנה כשמגיעה לכיתה אירנה, עולה חדשה מרוסיה. מאין מקום אחר המורה מושיבה אותה ליד אוסנת, ואוסנת, הרואה את קשייה של אירנה, מנסה לעזור לה ככל יכולתה. תוך כדי השוואת מצבה הקיומי עם זה של אירנה היא מגלה עד כמה בעצם עולמה שלה טוב בהרבה מזה של חברתה.

תוך כדי פריסת חיי החברה בכיתה הקורא שומע על חברויות ראשונות בין הבנים לבנות הנרקמות בכיתה, על קבוצות לוחמות של "מלכות כיתה", על תלמיד בעייתי הפוגע בתלמידים עד שהוא מסולק מבית הספר וכו'.

אך עיקר הספר מתמקד בתרומה ההדדית של אירנה ואוסנת זו לזו. קשייהם של העולם החדשים מרוסיה מפורטים לפרטי פרטים. הוריה של אירנה, שהיו רופאים ברוסיה, נאלצים לעבוד כאן בעבודות דחק. אירנה, שלמדה ברוסיה לנגן ולרקוד בלט, נאלצת לוותר על כל אלה בגלל מחסור וחוסר אפשרויות כלכליות. אבל בהמשך, צעד אחר צעד, המשפחה משתקמת בארץ. אירנה מתחילה ללמוד לנגן, ולאט לאט היא מתרחקת מחברתה הטובה אוסנת, שבינתיים, בזכותה של אירנה ובזכות השינוי שחל בה עצמה, רכשה לה חברות נוספות בכיתה.

בקיץ אירנה נוסעת לרוסיה, ואוסנת חרדה שהיא לא תשוב לארץ. אמנם אוסנת מוצאת כבר יכולת להתמודד עם העולם, ובמיוחד עם הדיסקלציה שלה (ובינתיים נולד לה את, והיא גם עסוקה בטיפול בו), אך היא מתגעגעת לאירנה. בסוף הקיץ אירנה חוזרת, ואוסנת מגלה לה: "כל הזמן פחדתי שלא תרצי לחזור". אירנה מודה: "בהתחלה באמת לא רציתי; כל כך טוב היה לי לשוב הביתה, לדבר עם הילדים בשפת אמי, לראות את כל המקומות שאהבתי לטייל בהם... אבל במשך הזמן, כשהתרגשות הראשונה חלפה, התחלתי להתגעגע אליכן, החברות שלי מישראל. ואז כבר הרגשתי שחברותיי מרוסיה השתנו. וגם אני השתניתי והתחלתי להרגיש לא שייכת... בקיצור טוב שאני כאן, ואני שמחה לראות אותך... אבא שלי מאוד מרוצה מהחיים בארץ, ואימא שלי עוד מעט תיגש לבחינה ותקבל רישיון... בטח יהיה לנו טוב כאן, כך אני מקווה..." ("חברות", עמ' 202). אירנה מביאה לאוסנת בבושקה, ומתנצלת שלא היה לה כסף להביא מתנה גדולה יותר, ואוסנת משיבה לה: "אל תבקשי סליחה, אירנה. את המתנה הכי יפה שקיבלתי בכל חיי. אני מודה לאלוהים שנתן לי אותך" (עמ' 203).

הספר מסתיים במסיבת בת המצווה של אוסנת, מסיבה מפוארת שמשתתפים בה המקובלים והבלתי מקובלים, וכולם שמחים אתה, והיא נזכרת במה שכתבה שנתיים קודם לכן ביומנה, ש"מי שאין לו חברים שמגוננים עליו ומרפדים את חיו בחום ובאהבה כמוהו כחייל ללא אפוד מגן או כמו עלה נידף שכל רוח מצויה

עלולה להפילו" (שם, עמ' 281).

ספרה של יעל פישביין, "דידי ואני", מתמקד גם הוא בסיפור חברות של בנות, ובמידה רבה בנוי בתבנית דומה לזו של הספר "חברות" של אסתר שטרייט וורצל. אלא שבניגוד לאמירות המפורשות ולשימוש בשפה פיגורטיבית ובלשון גבוהה מדיי המאפיינים את ספרה של שטרייט וורצל, הספר של יעל פישביין כתוב בסגנון נזירי כמעט. דמות הדוברת, דליה לב, אמינה מאוד, כאילו הספר נכתב באמת על ידי ילדה מתגברת ולא על ידי סופרת המנסה לחקות סגנון של נערה. והרי אחת הבעיות המורכבות יותר בשיפוט ספר ילדים היא בעיית המהימנות של הדובר, שכן אם הספר מובא בגוף ראשון, ואמור לשקף ולבנות את הדמות הדוברת בגוף ראשון - הוא מחויב להיות כתוב בשפה מדוברת, האופיינית למתבגרים. ובניגוד לספר של שטרייט וורצל - הכתוב בשפה גבוהה ומעשירה ומעשיר את לשונו של הקורא, אך אינו בונה דמות די משכנעת של דוברת נערה (ראה למשל את הדימוי היפה של חבר כאפוד מגן לחייל, אך איזה מתבגר היה משתמש בדימוי כזה?) - הספר של יעל פישביין נשמע אמין מאוד, גם מההיבט הלשוני וגם מההיבט התוכני.

דידי דנינו היא בת להורים יוצאי מרוקו. הוריה חיים בכפר תפוח בדוחק ובתסכול. במרוקו היו הוריו של בנימין, אביה של דידי, סוחרים עשירים. ילדותו עברה עליו במרוקו בפינוק רב. כשעלה לארץ לא התאפשר לו לעסוק בהוראת המתמטיקה, מה שעשה שם, והוא נאלץ לעבוד בבניין. כאן הוא פגש את ז'אנט, ויחד הם בנו בית בכפר תפוח, וכשסוף סוף התכוונו להרחיב את הבית הוא חלה ונפטר.

דידי הייתה הילדה הבלתי מחונכת מבין שלושת הילדים שנשארו לז'אנט, ילדה חצופה, דעתנית, מתנהגת כמו בן, והספר פותח בתחרות ריצה של ילדי כיתה ד' שבה דידי מתחרה עם יתר ילדי השכבה, ודליה בתוכם. דידי רצה בסנדלים כי אין לה נעלי התעמלות, אבל הגיעה למקום הראשון, למרות היותה נמוכה מכולם וללא נעלי התעמלות. דליה הגיעה למקום השני, והציעה לדידי לקבל את נעלי ההתעמלות הקטנות עליה, מן השנה שעברה, ודידי, בטבעיות מרובה, הסכימה לקבלן.

הידידות של דליה עם דידי תורמת לשתייהן יחד ולכל אחת לחוד. למרות המצב הסוציאוקונומי השונה מאוד שלהן (דידי בטוחה שדליה עשירה מאוד כי אביה מנהל סניף בנק ואמה גנתה), החברות שלהן משקפת לכל אחת מהן את היתרונות ואת החסרונות של מצבן הקיומי. דליה בטוחה שהחיים שלה קשים: "אימא שלי נחמדה אל כל העולם, אבל כלפיי היא קשה. אם היא מחליטה לא להרשות לי משהו - אי אפשר לשכנע אותה לזוז... אחי קובי הוא חטטן, אידיוט ומציקן. אני

לא סובלת אותו" ("דידי ואני", עמ' 51).

דידי היא חצופה ועושה כל מה שעולה בראשה. היא אינה ממושמת, היא מאחרת לבית הספר, לומדת רק מה שהיא רוצה, ומשיגה בדרכה שלה כל דבר שהיא רוצה. כך, למשל, היא צריכה שיעורים פרטיים בחשבון, ומצליחה להביא את השכנה ברכה, האשכנזייה הרווקה והמבוגרת, לשנן אתה את לוח הכפל, וכשהיא חשה מאוימת על כי אינה די טובה בחשבון, היא לועגת לתלמידים הטובים ושולחת לדליה פתק: "אם היו מחלקים את הכיתה לשלוש קבוצות, מטומטמים, חצי מטומטמים וחכמים - כמה נפשות היו בכל קבוצה?" (שם, עמ' 77).

לאורך הסיפור הקורא שומע על הקשיים של ז'אנט, אמה של דידי, בפרט ועל הקשיים של העלייה המרוקאית החשה נחיתות כלכלית ונפשית בכלל. דידי איננה שייכת לאלה. הביטחון העצמי שלה, הדעתנות שלה וכוח הרצון שלה מביאים אותה לאן שהיא רוצה. וכשהיא מחליטה שהיא רוצה לנסוע לדוד ז'אק, היא אכן נוסעת, לא לפני שנערמים בדרכה קשיים רבים. לאורך הספר מתוארת חבורת הגיל של דליה ודידי, המדריך בצופים, קובי, שלימים הופך להיות החבר של דידי ומאוחר יותר בעלה, וגדעון, החבר של דליה, שלימים נושא אותה לאישה.

והקורא גם לומד על המחותרת היהודית בצרפת שהדוד ז'אק וחברו פולונסקי הצילו באמצעותה יהודים רבים ממוות. דידי אכן נוסעת לצרפת, וכותבת מכתבים לדליה, ובשובה חזרה היא מביאה מתנות לדליה ולאמה, ומסקנתה בסיום הביקור היא "שהחודש הזה הוציא לי מהראש, אחת לתמיד, שמישהו יאמץ אותי. אני לא רוצה להיות ילדה מאומצת, מספיק לי להיות יתומה... ולמרות היופי שראו עיניי בפריס - התגעגעתי לכפר תפוח, לעצים מלאי האבק ולבית שחציו צריך ירוק וחציו לבנים אפורות... לא תאמיני, אבל היו פעמים שהתגעגעתי אפילו לז'אנט ולאחותי גליה העגלה... למדתי המון על עצמי בטיוול הזה... אני נשאת בארץ, אני לא רוצה שיאמצו אותי, ואני לא רוצה לחיות בצרפת" (שם, עמ' 139).

בניגוד לספרי התבגרות אחרים, הספר של יעל פישביין אינו מסתיים עם סיום שנת הלימודים. הוא ממשיך ומדווח על יחסיהן של דידי ודליה לאורך השנים הבאות והופך למעין אוטוביוגרפיה של דליה, אף שגיבורת הספר היא בעצם דידי דנינו.

הספר ממשיך ומתאר את נישואיה של דליה וכן את נישואיה של דידי, ומושך את הקורא לימים אלה ממש, אלא שכמו כל ספר מתבגרות הוא מכיל אמירות בשבח החברות, וכשיום אחד דידי מקבלת כסף מהדוד, היא מציעה לדליה ולגדעון לבוא אתה לתל אביב, לשבת בבית קפה ולאכול עוגת קצפת על חשבונה.

"יש לנו חברה עשירה ובזבזנית, צחק גדעון. וברוח היס הקרירה אמרה דידי: עכשיו, יותר מאי פעם, אני מבינה כמה חברות היא דבר חשוב. אם הזמנת אותי, גם אני חבר שלך? שאל גדעון. דליה היא חברה שלי, וכל מי שהוא חבר של החברה שלי - הוא גם חבר שלי, התחכמה דידי, ושלושתינו הרגשנו שהחברות בינינו לא תחדל לעולם" (שם, עמ' 139).

שני הספרים מספרים על חברות של פעם, חברות של בנות, תומכת, יוצרת תחושת ביטחון, מתחרה אבל אוהבת ומפרגנת, חברות שמי שחוותה כמוה עומדת אחרת בעולם.

ויש בספרים גם הרבה קולות המבקרים את הנעשה בארץ, אבל למרות הכול אהבת הארץ וערך הרעות אופפים את הכול.

בשני הספרים, בדרך מובלעת, מועבר לקורא ידע חדש ואחד. בספרה של אסתר שטרייט וורצל הקורא נחשף לבעיותיו של הילד הדיסלקטי, ואילו בספרה של יעל פישביין הקורא נחשף לידע מעניין על המחותרת היהודית בצרפת של ימי מלחמת העולם השנייה. וכל אלה בתוך "ספרי בנות", שהקוראות "בולעות" אותם, ולו רק מפני שהן מוצאות את עצמן, את החברה האינטימית ואת בנות חברות הגיל שלהן בתוך דפי הספר.

ביבליוגרפיה

- אבנר זיו: התבגרות, מסדה 1984.
- אסתר שטרייט וורצל: חברות, עמיחי, 2003.
- יעל פישביין: דידי ואני, קוראים, 2004.